

ΤΟ ΠΑΛΙΟ ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗ ΚΡΗΤΗ *

Τό πάλιο, πού γινόταν ήδη σέ πολλές Ιταλικές καί κυρίως τοςκανικές πόλεις από τό 13ο αἰώνα¹ ἐπ' εὐκαίρῳ διαφόρων θρησκευτικῶν ἐορτῶν καί στήν ἐπέτειο μεγάλων στρατιωτικῶν νικῶν, θεσπίζεται γιά πρώτη φορά στήν Κρήτη μέ ἀπόφαση τοῦ Δούκα Pietro Morosini στίς 28 Ἀπριλίου 1365² σ' ἀνάμνηση τῆς καταστολῆς τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1363, γνωστῆς ὡς ἐπανάστασι τοῦ Ἁγίου Τίτου³.

Τό πάλιο, ἀγώνισμα ἵπποδρομικό, θά γινόταν στό Χάνδακα κάθε χρόνο στίς 10 Μαΐου. Γενικά ἡ 10η Μαΐου καθιερώνεται ὡς ἡμέρα ἐθνικῆς ἐορτῆς καί γενικῆς ἀργίας, πού ἐπρεπε νά τηρεῖται ἀπό ὅλους μέ ποινή γιά κάθε παραβάτη ἀνάλογη μ' ἐκείνη πού εἶχε ὀριστεῖ καί γιά τίς ἄλλες ἐπίσημες ἐορτές.

Τό πρωί τῆς ἡμέρας αὐτῆς θά γινόταν μία μεγαλοπρεπῆς λιτανεία, ὅμοια μέ τή λιτανεία τῆς ἡμέρας τοῦ Ἁγίου Βίτου⁴ στήν ὁποία θά συμμετεῖχε ὁλόκληρος ὁ κληρικός τοῦ Χάνδακα (ἐλληνικός καί λατινικός). Τήν ἴδια ἡμέρα μετά τό φαγητό θά διεξαγόταν τό πάλιο⁵.

* Τό θέμα ἀναπτύσσεται πληρέστερα σέ εἰδικό κεφάλαιο τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς πού ἐτοιμάζουμε γιά τίς «Ἐπίσημες θρησκευτικές ἐορτές καί κοσμικές τελετές στήν Κρήτη τήν ἐποχὴ τῆς βενετοκρατίας». Ἐδῶ ἐπιχειροῦμε μία πρώτη παρουσίαση τοῦ θέματος.

1. Γνωστό εἶναι τό πάλιο πού διεξαγόταν τήν ἡμέρα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, πολιοῦχου τῆς Φλωρεντίας στίς 24 Ἰουνίου, ἀλλά ἀκόμη γνωστότερο εἶναι αὐτό τῆς Σιένας πού ἦταν ἀφιερωμένο στήν Παναγία καί γινόταν δύο φορές τό χρόνο, στίς 2 Ἰουλίου καί στίς 16 Αὐγούστου, βλ. *Enciclopedia Europea*, τόμ. VIII (ἐκδότης Aldo Garzanti), Milano 1979, σ. 530.

2. Ἡ ἀπόφαση αὐτή σώζεται στό ASV-Duca di Candia (στό ἐξῆς DC), B. 50 bis, reg. 10 (Ambascerie di Candia 1304-1619 e scritture diverse sec. XIII-XVII, φ. 237^{r-v} καί ἀκόμη πληρέστερη στό Museo Civico Correr, Miscel. Correr, B. 1210, ἀρ. 2703, φφ. 473^r-474^r, τήν ὁποία καί θά δημοσιεύσουμε στή διδακτορικὴ μας διατριβή.

3. Ἡ ἐπανάστασι αὐτή ὑπῆρξε μία ἀπό τίς σημαντικότερες ἐπαναστάσεις τῆς Κρήτης ἐναντίον τῆς Βενετίας, γι' αὐτό καί ἡ καταστολή τῆς στίς 10 Μαΐου τοῦ 1364 ἀπό τό Luchino dal Verme ἐορτάστηκε μέ ἰδιαίτερη χαρά καί μεγαλοπρέπεια, βλ. ἐνδεικτικά Στεφ. Ξανθουδίδου, *Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν Κρήτῃ καί οἱ κατά τῶν Ἐνετῶν ἀγῶνες τῶν Κρητῶν*, Ἐν Ἀθήναις 1939, σσ. 81-98 – Νικ. Δ. Ζουδιανού, *Ἱστορία τῆς Κρήτης ἐπὶ Ἐνετοκρατίας*, Ἀθήναι 1960, σσ. 147-175 καί F. Nani Mocenigo, *Delle Ribellioni di Candia (1205-1365)*. *Appunti*, Venezia 1902, σσ. 25-36.

4. Ἡ ἐορτή τοῦ Ἁγίου Βίτου (15 Ἰουνίου) καθιερώθηκε ἀπό τό 1310 ὡς ἐπίσημη ἐορτή τοῦ κράτους μέ μεγαλοπρεπή λιτανεία καί συμμετοχὴ τοῦ Δόγη σέ ἀνάμνηση τῆς καταστολῆς τῆς ἐπανάστασης τῶν Querini καί Tiepolo, βλ. S. Romanin, *Storia Documentata di Venezia*, τόμ. III (3η ἔκδοσι), Venezia 1973, σσ. 21-39.

5. Τήν ὑπαρξὴ τῆς ἐορτῆς αὐτῆς στήν Κρήτη ἐρχεται νά ἐπιβεβαιώσει καί μία λογοτεχνικὴ μαρτυρία. Πρόκειται γιά τό στίχο 295 ἀπὸ τόν «Ἀπόκοπο» τοῦ Μπεργαδῆ, ὅπου ἀναφέρεται ἡ

Τὴν παραμονὴ τοῦ ἀγώνα (δηλαδή στίς 9 Μαΐου) ἔπρεπε νά παρουσιαστοῦν στό Δημόσιο Ταμεῖο ὅλοι ὅσοι ἤθελαν νά λάβουν μέρος γιά νά δηλώσουν τὰ ἄλογα πού θά ἔτρεχαν στό πάλιο καί τούς ἀναβάτες πού θά ἴππευαν. Τή 10η Μαΐου ὅλοι οἱ συμμετέχοντες ἔπρεπε νά παρουσιαστοῦν στόν τόπο ὅπου θρῖσκόταν ὁ Δούκας μέ τό συμβούλιό του καί στή συνέχεια νά πᾶνε στό μέρος πού θά εἶχε ὀρισθεῖ ἀπό τίς ἀρχές γιά τή διεξαγωγή τοῦ ἀγωνίσματος. Ἀμέσως μετά τόν ἀγώνα οἱ ἰδιοκτῆτες τῶν ἄλλων ἔπρεπε νά παρουσιάσουν στίς ἀρχές ὄλους τούς ἀναβάτες πού ἀγωνίστηκαν μέ πωινή 20 ὑπέρπυρα γιά ὅποιον ἀναβάτη δέν παρουσιαστῆ.

Ἡ προκήρυξη τοῦ ἀγώνα θά γινόταν κάθε χρόνο τό μήνα Ἀπρίλιο, ὥστε νά ἐνημερώνονται καί νά προετοιμάζονται ἐγκαίρως ὅσοι ἤθελαν νά λάβουν μέρος.

Τό ἔπαθλο τώρα, ἀπ' ὅπου ὀνομάστηκε καί τό ἀγώνισμα, ἦταν γιά τόν πρῶτο νικητή ἓνα κομμάτι κόκκινο ὕφασμα 12 πήχεων. Τό ὕφασμα ἔπρεπε νά εἶναι βελουδο ἢ ὁ, τι ἄλλο ἀποφάσιζαν οἱ ἀρχές τῆς Κρήτης. Ὁ δεύτερος νικητής θά ἐπαιρνε ἓνα γεράκι, ὁ τρίτος ἓναν κόκορα καί ὁ τελευταῖος ἓνα κομμάτι λαρδί. Ὁ τελευταῖος, σύμφωνα μέ ἀπόφαση τοῦ Δούκα, ἔπρεπε νά τοποθετήσῃ τό λαρδί στό λαιμό του καί νά διασχίσει μ' αὐτό ὀλόκληρη τήν πόλη καί τὰ προάστια⁶.

Γιά τήν ὀμαλή διεξαγωγή τοῦ ἀγωνίσματος ὁ Δούκας ἐξέδιδε κατά καιρούς διάφορες ἀποφάσεις μέ τίς ὁποῖες λαμβάνονταν τ' ἀπαραίτητα μέτρα. Ἔτσι μέ ἀπόφαση τῆς 7ης Μαΐου 1368⁷ γνωστοποιεῖται ὅτι κανεῖς ἄνθρωπος, στρατιώτης, ἱππέας ἢ πεζός, δέν πρέπει νά περνᾷ ἀπό τό συγκεκριμένο δρόμο τήν ἡμέρα καί τήν ὥρα πού γίνεται τό πάλιο. Ὅποιος παραβεῖ τή διαταγή θά πληρώσει πρόστιμο 25 ὑπέρπυρα. Ἄν ὁ κατηγορούμενος δέν μπορεῖ νά πληρώσει τό πρόστιμο θά φυλακίζεται γιά 4 μῆνες.

Στά ἐπόμενα χρόνια, πάλι μέ διάταγμα τῶν ἀρχῶν τῆς Κρήτης, ἀπαγορεύεται σέ ὀποιοδήποτε ἄνθρωπο, στρατιώτη ἢ πολίτη, νά βγαίνει ἔξω ἀπό τήν πόλη ἔφιππος, μετά τό μεσημέρι⁸ ἢ μετά τήν 9η ὥρα⁹, χωρῖς τήν ἄδεια τοῦ Capitano Grande κι ἄν πρῶτα δέν ἐξέλθει ὁ ἴδιος ὁ Capitano. Γιά κάθε παράβαση ὀρίζεται πρόστιμο 25 ὑπερπύρων, ἐνῶ μέ 10 ὑπέρπυρα ἐπιβαρύνονται ὅσοι θά περάσουν ἀπό τό δρόμο, πού γίνεται τό ἀγώνισμα, κατά τή διάρκειά τῆς διεξαγωγῆς του. Δέκα ὑπέρπυρα θά

λέξη *πάλιον* (ὅπου τοῦ κόσμου τήν στρατιάν ἐνίκησεν τό πάλιον), βλ. Στυλ. Ἀλεξίου, *Κρητικά φιλολογικά, Κρητικά Χρονικά*, 13 (1959), σσ. 302-303 - Τοῦ ἴδιου, Ἀπόκοπος, *Κρητικά Χρονικά*, 17 (1963), σσ. 232-233. Ὁ στίχος αὐτός προκάλεσε τό ἐνδιαφέρον κι ἄλλων μελετητῶν, πού πρότειναν διαφορετικές ἐρμηνεῖες, βλ. Α. Πολίτη, Παρατηρήσεις στόν «Ἀπόκοπο» τοῦ Μπεργαδῆ, *Προσφορά εἰς Στίλωνα Π. Κυριακίδη*, (Ἑλληνικά, Παράρτημα 4, 1953), σσ. 557-558, I. Θ. Κακριδῆ, Ἑρμηνευτικά στόν Ἀπόκοπο τοῦ Μπεργαδῆ, *Κρητικά Χρονικά*, 7 (1953), σ. 411, σημ. 4.

6. Τό ἔγγραφο ἔχει δημοσιευθεῖ ἀπό τόν Α. F. Van Gemert, *Μερικές παρατηρήσεις στόν «Ἀπόκοπο» τοῦ Μπεργαδῆ, Ἀφιέρωμα στόν καθηγητή Λίνο Πολίτη*, Θεσσαλονίκη 1978, σσ. 37-38.

7. ASV – DC, B. 14 bis -15, Quad.2, φ. 145^v. Δημοσιεύεται στό παράρτημα. (Ἐγγρ. Α΄).

8. ASV – DC, B. 14 bis -15, Quad.2, φ. 163^r, (10 Μαΐου 1369) καί φ. 181^r (10 Μαΐου 1370).

9. ASV – DC, B. 14 bis -15, Quad.2, φ. 196^r; φ. 224^{r-v} καί φ. 238^{r-v}. Ἡ βενετική ὥρα ἦταν διαφορετική ἀπό τή σημερινή. Ἡ 24η ὥρα τῆς ἡμέρας ἦταν ἡ δύση τοῦ ἡλίου, περίπου 6 μ.μ. Ἐπομένως ἡ 9η ὥρα θά ἦταν ἀντίστοιχα ἡ 3η μετά τὰ μεσάνυκτα, βλ. Σπυρ. Θεοτόκη, *Τὰ καπιτουλάρια τῆς βενετοκρατούμενης Κρήτης 1298-1500, Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν*, Δ΄ (1941), σ. 134.

πληρώνουν και οι αγωνιζόμενοι πού θά αγγίζονται μέ τά χέρια, ενῶ θά τρέχουν.

Καί στό 15ο αἰώνα συνεχίζεται τό πάλιο, μόνο πού ἄλλαξε μορφή κι ἔγινε ἀγώνας τοξοτῶν (Palium ad balistam) σέ διάφορες ἡμερομηνίες. Στή σειρά τοῦ Duca di Candia σώζονται 3 προκηρύξεις πού ὀρίζουν ὡς ἡμέρα διεξαγωγῆς του τή 15η Ἰουνίου 1426¹⁰, τή 10η Μαΐου 1427¹¹ καί τήν 6η Ἰανουαρίου 1475¹² (βεν. ἔτ. 1474). Ὅσοι ἤθελαν νά συμμετέχουν στό ἀγώνισμα, ἔπρεπε νά τό δηλώσουν στήν καγκελλαρία, ἐνῶ ὁποῖος ἔριχνε πάνω ἀπό μία βολή θά φυλακίζόταν γιά 15 ἡμέρες.

Τό 1426 ὁ πρῶτος νικητής θά ἔπαιρνε τό ὕψοςμα καί 5 δουκάτα, ὁ δεῦτερος ἕναν εἰδικό τύπο τόξου μέ ἄγκιστρο (balistam cum croco) καί 2 δουκάτα κι ὁ τρίτος μία φαρέτρα μέ ὄλα τά βέλη κι ἕνα δουκάτο. Τό 1427 τά ἔπαθλα εἶναι τά ἴδια μέ τή διαφορά ὅτι ὁ πρῶτος παίρνει 6 δουκάτα καί ὁ δεῦτερος 3.

Στό 16ο αἰώνα συναντοῦμε πάλι στή σειρά τοῦ Duca di Candia προκηρύξεις γιά πάλιο, ἀλλά αὐτή τή φορά μέ πυροβόλα ὄπλα (Palio del schiopeto). Τό βραβεῖο δέν εἶναι πιά ἕνα κοιμάτι ὕφασμα, ἀλλά χρηματικό. Παρ' ὄλα αὐτά διατηρήθηκε ἡ λέξη πάλιο πού στό ἔξῃς σημαίνει γενικά τόν ἀγώνα.

Τό Συμβούλιο τῶν Δέκα τῆς Βενετίας (μέ ἀπόφαση τῆς 14ης Δεκεμβρίου 1518)¹³ ὄρισε νά γίνεται τό Palio di schiopeto μία φορά κάθε χρόνο μέ ἕνα βραβεῖο πού δέν θά ξεπερνοῦσε τά 25 δουκάτα, τά ὁποῖα θά πληρώνονταν ἀπό τά χρήματα τοῦ Δημοσίου. Ὁ ἀγώνας δέν θά γινόταν μόνο στήν Κρήτη, ἀλλά καί στήν Κύπρο καί στήν Κέρκυρα κι εἶχε σκοπό νά ἐκπαιδεύσει τούς ἄνδρες οἱ ὁποῖοι θά ἀντικαθιστοῦσαν τούς τοξότες, πού ὑπῆρχαν μέχρι τότε στίς γαλέρες.

Ἡ ἀπόφαση αὐτή τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα ἀνακοινώθηκε μέ γράμμα τοῦ Δόγη¹⁴ (μέ ἡμερομηνία 31 Δεκεμβρίου 1518) στίς βενετικές ἀρχές τῆς Κρήτης χωρῆς ὁμως νά ὀρίζει συγκεκριμένη ἡμερομηνία διεξαγωγῆς τοῦ ἀγώνα. Ἀπό τίς προκηρύξεις¹⁵ πού σώζονται στό Duca di Candia διαπιστώνεται ὅτι ὁ ἀγώνας γίνεται σέ διάφορες ἡμερομηνίες καί μάλιστα 2 φορές τό χρόνο μέ ἔπαθλο 100 ἢ 50 ὑπέρυτρα, ἐνῶ ὅσοι ἔπαιρναν μέρος ἔπρεπε ὁπωσδήποτε νά ἔχουν δικό τους ὄπλο.

Μέ τήν προκήρυξη τῆς 21ης Ἀπριλίου 1522¹⁶ ἀναγκάζονται νά λάβουν μέρος ὄλοι ὅσοι ἔχουν ὄπλο μέ ποινή 5 ὑπέρυτρα γιά ὁποῖο δέν προσέλθει. Ἡ ἴδια προκήρυξη ὀρίζει πάλιο καί γιά τούς Bombardieri τοῦ Χάνδακα, ἐνῶ ὁ Zuan Moro, Pronveditor General, διατάσσει (21 Ἰουλίου 1538)¹⁷ τήν προκήρυξη ἀγώνων (Palii) ἀπό καιρό σέ καιρό γιά τήν ἐξάσκηση καί τελειοποίηση τῶν Bombardieri.

10. ASV – DC, B.14 bis -15, Quad.3, φ.3^v. Δημοσιεύεται στό παράρτημα. (Ἔγγρ. Β').

11. ASV – DC, B.14 bis -15, Quad.3, φ.10^v. Δημοσιεύεται στό παράρτημα. (Ἔγγρ. Γ').

12. ASV – DC, B.14 bis -15, Quad.4, φ. 50^v.

13. ASV – Consiglio dei Dieci – Misti, reg.42, φ. 201^r.

14. Τό γράμμα καταχωρίσθηκε στήν καγκελλαρία τῆς Κρήτης στίς 9 Μαρτίου 1519 καί δημοσιεύθηκε στίς 14 Μαρτίου 1519 - DC, B.4 (Ducali e lettere ricevute), reg.48, φ.18^v. Δημοσιεύεται στό παράρτημα. (Ἔγγρ. Δ').

15. ASV – DC, B.15 bis, Quad.6, φ.13^v (14 Μαΐου 1519), φ. 25^v (29 Νοεμβρίου 1519), φ.30^r (12 Φεβρουαρίου 1520, βεν. ἔτ. 1519), φ.39^r (18 Σεπτεμβρίου 1520).

16. ASV – DC, B.15 bis, Quad.6, φ.60^r.

17. ASV – DC, B.15 bis, Quad.9, φ.26^v-27^r.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Α΄

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΜΑΛΗ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗ
ΤΟΥ ΑΓΩΝΙΣΜΑΤΟΣDuca di Candia, b. 14 bis -15 (bandi e proclami 1356-1503), quad.2, f.145^v*Die VII maii indictione VI (1368).*

Clamatum fuit publice per Nicolaum de Molino gastaldionem quod cum aliqui equites et pedites in dustrase ponant se in strata per quem curint ad palium impediētes aliquos equos ne curant sinistrantes ipsos equos, dominus Ducha et eius consilium et dominus Johannes Geno capitaneus generalis Crete faciunt notum omnibus et mandant quod nullus homo tam soldatus quam alius eques vel pedes audeat se ponere super dicta strata in die et hora qua curint ad dictum palium sub pena yperperorum XXV pro quolibet contrafaciente de qua pena accusator habeat tercium se per eius accusationem veritas habebitur tercium sit officialium de nocte quibus hic committuntur et reliquum tercium sit comunis. et si ille qui contrafecerit non habuit unde posse solvere dictam penam stet in carcere per menses IIII et ut omnes sint provisi de hora qua curint dominatio faciet tunc pulssum campagnam magnam ecclesie Sancti Marci et ad sonum dicte campane omnes debeant se largare ab ipsa strata et non debeant se ponere tunc super dicta strata quousque equos predicti erunt ingressi in civitatem sub penis predictis.

Β΄

ΠΡΟΚΗΡΥΞΗ ΤΟΥ ΑΓΩΝΑ ΚΑΙ ΓΝΩΣΤΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΕΠΑΘΛΩΝ

Duca di Candia, b.14 bis -15, quad.3, f.3^v*Die XIII iunii 1426.*

Clamatum fuit publice per Petrum de Feraria gastaldionem ante portam beati Sancti Marci iuxta portam civitatis Candide quod cum dominatio intendit ponifacere palium ad balistam die XV presentis tali modo videlicet, quod ille qui fuerit primo sive magis prope signum habeat palium cum ducati V amodo in 1 borseto et ille qui fuerit secundus sive prope primum habeat balistam cum croco et cum ducati II amodo in 1 borseto et ille qui fuerit tercius sive prope secundum habet tolacium cum omnibus veris et cum ducatum uno amodo in 1 borseto. Dominatio facit notum omnibus et mandat quod omnes illi qui intendunt prohiare ad dictum palium debeant se scribi facere in cancellaria et sint parati cum suis balistis ad prohiendum dicta die et si aliquis prohicerit ultra unam veram ad dictum palium debeat stare in carcere XV diebus.

Γ'

Duca di Candia, b.14 bis -15, quad.3, f.10^v*Die VIII maii 1427.*

Clamatum fuit publice per Georgium de Canali gastaldionem ante portam Sancti Marci quod cum dominatio intendit ponifacere palium ad balistam die X presentis tali modo quod ille qui fuerit prime sive magis prope signum habebit palium cum ducati VI amodo in uno borseto et ille qui fuerit secundus sive prope primum habebit balistam cum crocho et cum ducati III amodo in uno borseto et ille qui fuerit tercius sive prope secundum habebit tolatium cum omnis veris et cum ducatum 1 amodo in uno borseto. Dominatio facit notum omnibus et mandat quod omnes illi qui intendunt prohibere ad dictum palium debeant se scribi facere in cancellaria et sint parati cum suis balistis ad prohibendum dicta die et si aliquis prohiberit ultra unam veram ad dictum palium debeat stare in carcere XV diebus.

Δ'

ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΔΟΓΗ ΣΤΙΣ ΒΕΝΕΤΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ,
ΟΠΟΥ ΑΝΑΚΟΙΝΩΝΕΤΑΙ Η ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΩΝ
ΔΕΚΑ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΤΕΛΕΣΗ ΤΟΥ
PALIO DI SCHIOPETO

ASV - Duca di Candia, b.4 (Ducali e lettere ricevute), reg.48, f.18^v

Leonardus Lauredanus dei gratia dux Venetiarum et nobilibus et sapientibus viris Antonio Lauredano de suo mandato duce et Marco Lando capitaneo ac consiliariis Crete et successoribus suis fidelibus dilectis salutem et dilectionis affectum. Sapiate nui haver delibera nel consiglio nostro di X et cussi ne commettemo cum dicto consiglio che far trazer dobie ogni anno un palio di schiopeto in quella cita et metter un pretio, che non exciedi la summa de ducati vinticinque da esser pagadi de i danari della Signoria nostra. Hoc etiam addito, che quelli pretendarano andar sopra galie in loci de balestrieri, vadano a trazer al schiopeto per haver statuito che de cetero non se possino tuor balestrieri sopra le galie, ma solum schiopetieri come piu utili et necessari al bisogno nostro et ita exequirete. Has autem ad successorum memoriam in cancellaria vostra registrarri facite.

*Data in nostro ducali palatio di ultimo december indictione septima.**MDXVIII.**Registrare die 9 martii 1519.**Die XIII martii 1519 suprascripte lettere fuerunt publicate in lobio Sancti Marci per Dominicum de Brixia preconem ad sonum tubare.*